

Histo-visie

Hasselt Hanzestad

Bronnen:

A. van Cruyningen, *De Hanze. De eerste Europese handelsmacht* (Utrecht 2019).

W. Waldus, *De IJsselkogge. Hanzeverleden boven water* (Utrecht 2019).

L. van Dijk, *De Hanze en de stad Zwolle* (Zwolle 2000).

G. Buist, *Spraakmakende Hanzesteden* (Beilen 2014) 102-119.

W.J. Jappe Alberts, *De Nederlandse Hanzesteden* (Bussum 1969).

C. Rooijendijk, *Vrijekongens. Een geschiedenis van de Nederlandse handel* (Amsterdam 2014) 57-103.

H. Brands en E. Knol (red.), *Koggen, kooplieden en kantoren. De Hanze een praktisch netwerk* (Hilversum 2010).

L. Lensen en W.H. Heitling, *De geschiedenis van de Hanze. Bloeitijd langs de IJssel* (Deventer 1990).

Hasselt Hanzestad?

Lees je de folders erop na, dan luidt het antwoord: ja. Maar de bewijsvoering is als mager te typeren.

Men verwijst veelal naar de vrede van Stralsund. In het vredetraktaat wordt Hasselt als Hanzestad gewaarmerkt. En dat wordt als voldoende geacht.

In deze bijdrage hopen we wat meer bewijzen boven tafel te krijgen.

Andere Tijden

Almere, het woord zegt het al. Een meer. Zoet water en geen verbinding met de zee. Die ontstond pas eind twaalfde eeuw. Deze verbinding kwam tot stand na de Allerheiligenvloed van 1170 en een serie andere stormvloeden erna.

Het stimulerende de stadsvorming en de economische groei van de aan de IJssel gelegen

steden. Ook Hasselt profiteerde mee.

De eeuwen na die doorbraak leidde tot een aanzienlijke welvaartsstijging in Oost-Nederland. Vergeten wordt wel eens dat lang voor de Gouden Eeuw het economisch centrum niet in het westen, maar in het oosten van het land gelegen was. Steden als Arnhem, Nijmegen, Doesburg, Zutphen, Deventer, Zwolle en Kampen waren rijke koopmanssteden.

Aan die handel is onlosmakelijk het begrip Hanze verbonden.

De Hanze

De Hanze kun je het best omschrijven als een samenwerkingsverband van kooplieden met als doel hun handel te beschermen. Die handel strekte zich over grote gebieden uit. Veiligheid was daarbij een onmisbare voorwaarde. De leden spraken af om elkaars goederen en bezit te beschermen en de handel te bevorderen.

Ze besloten bovendien om elkaar geen belemmeringen op te leggen. Iets wat in de Middeleeuwen schering en inslag was. Overall werd wel ergens tol geheven. Omdat deze kooplieden

Kaart omstreeks 1170. Allerheiligenvloed.

Aanzicht van Hasselt. Zo zou het er in 1595 uit hebben gezien.

veelal ook de meest vooraanstaande burgers van de stad vormden en uit die hoedanigheid ook meestal een prominente rol in het stadsbestuur speelden, namen steden de vertegenwoordigende rol van de kooplieden over.

Geheel vreemd was dit niet want in de middeleeuwen werden stadsbestuur en stadsbevolking als een eenheid beschouwd [Einungsrecht]. Zo kon een koopman van een stad gegijzeld worden voor 'wandaden' van een stadgenoot.

Dat steden de vertegenwoordiging op zich namen had het voordeel, dat als de Hanze met mededingers in conflict raakte, ze ook de nodige soldaten en schepen konden aanleveren.

Het is wel opmerkelijk dat zo'n machtig verbond kon ontstaan. De Hanze was zelfs zo invloedrijk dat ze het kon opnemen tegen vorsten, zoals de koning van

Denemarken.

Gedeeltelijk had dit te maken met de zwakte van de keizer van het Heilige Roomse Rijk. Pas toen de vorsten hun rijk gingen centraliseren nam de macht van de Hanze af.

In Nederland raakte eind vijftiende, begin zestiende eeuw de Hanze over haar hoogtepunt heen. In Duitsland was dat na 1648 toen de Dertigjarige Oorlog eindigde.

Hanzedagen

De belangrijkste Hanzestad was Lübeck. Hier vond ook in 1356 de eerste Hanzedag plaats. De afgevaardigden van de verschillende deelnemende steden kwamen op Hanzedagen bijeen om de dan spelende kwesties te bespreken. Het uitwisselen van gedachten werd vergemakkelijkt door het feit dat hier Nederduits bij werd gesproken. Een 'dialect' dat ook in deze contreien werd verstaan. Voor de communicatie bood dit enorme voordelen.

De Hanze was een belangengemeenschap, die menigmaal geplaagd werd door gebrek aan eenheid. Deze onderlinge verdeeldheid ontnam haar veel van haar slagkracht. Sommige steden waren dan weer niet en dan weer wel lid van de Hanze. Bovendien was het besluitvormingsproces erg stroperig, omdat vertegenwoordigers van de steden gebonden waren aan last en ruggespraak. Soms verliet men expres voortijdig de vergadering om de genomen besluiten maar niet te hoeven ratificeren. Dan was men er ook niet aan gebonden.

De voornaamste Hanzeleden zoals Deventer beschikten in Lübeck over een vaste plek. Later gingen de Hanzesteden hier deel uitmaken van het vierde kwartier. Keulen was daarbij de voortrekker.

De Kogge

Bronnen

J. Westrate, *In het kielzog van moderne markten. Handel en scheepvaart op de Rijn, Waal en IJssel, ca. 1360-1560* (Hilversum 2008).

F.C. Berkenvelder, *Zwolle als Hanzestad* (Zwolle 1983).

G. Seyger, *Hanzestad Oldenzaal. Een middeleeuwse wordingsgeschiedenis* (Kampen 2017).

D. Westerhof, 'Hanzestad Hasselt', in: *Hasselt Historiaal* (Hasselt 2016 nr. 4) 14-18.

J. Benders, 'Over ossen en keuslagers. De stad-Groningse, Overijsselse en Gelders veehandel tussen 1350 en 1550'. In: *Het Noorden in het midden* (Groningen 1998) 61-86.

J. Benders, 'Houthandel en houtverwerking in Hasselt (Ov.) in de 15e en 16e eeuw', in K. Helfrich e.a., *Handzaam hout uit Groninger grond* (Groningen 1995) 134-149.

J. Nijman, *Hasselt. Beelden van een middeleeuwse hanzestad* (Groningen 2000).

W.J. Formsma, *De oude archieven van de gemeente Hasselt* (Assen 1959).

L. van Dijk e.a., *De Hanze* (OHB 2017).

D.J. de Vries, *Bouwen in de late middeleeuwen. Stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht* (Utrecht 1994).

F.W. Schmidt, *De bevolking van Hasselt* (M.O. scriptie Dronten 1978).

J.F. Benders, 'Demografie van de stad Hasselt tot 1535, in: OHB 1994.

Onlosmakelijk met de Hanze is ook de Kogge verbonden. Tot voor kort was niet veel over dit scheepstype bekend, maar enkele jaren geleden werd in Kampen een goed bewaard exemplaar geborgen.

Het was een bolvormig vrachtschip met één zeil. De bodem was plat, zodat ook in ondiepe wateren kon worden gevaren. Dendrochronologisch onderzoek van de kogge van Kampen heeft uitgewezen dat het hout ervan dateerde tussen 1389 en 1418. En dat kwam overeen met de datering van deze twintig meter lange en acht meter brede kogge. Deze zou tussen 1415 en 1420 gemaakt zijn. De gemiddelde levensduur van een kogge was 30 jaar. Het schip is overnaads gebouwd, dat wil zeggen de planken liggen als dakpannen over elkaar heen. De achtersteven is veelal uitgerust met een opbouw, het

verbonden roer. Het laadvermogen bedroeg ongeveer 130 ton ofwel 65 last.

De gemiddelde snelheid was niet groot, zo'n 10 tot 15 kilometer per uur.

Dit type schip was zodanig groot dat het om Denemarken heen kon varen. De zogenaamde Ommelandsvaart. Niet altijd ging dat goed, want de Noordzeestroming en die van de Oostzee samen konden het schip in grote problemen brengen. Niet voor niets heet het hier de Jammerbocht. Voordeel was van deze vaart dat men niet eerst de schepen diende te lossen en de lading vervolgens over land naar de andere zijde te brengen. Niet alleen het lossen en laden maakten dit vervoer duur, maar ook het feit dat vele karren nodig waren voor het vervoer van de lading. Zo was voor elke last een kar nodig, die door vier paarden moest worden voortgetrokken. In het geval van de Kamper kogge werd dus met

één Ommelandsvaart de kosten van 65 karren met voerlieden en 260 paarden uitgespaard.

Vervoer over land was zo-doende wel tien keer duurder.

Niet alleen de zee vormde een bedreiging ook de victualiënbreeders. Deze zeeroovers hadden het op de schepen en hun lading voorzien.

Kogge

zogenaamde achterkasteel. Het zeil staat bij een kogge dwars op het schip. Ze was uitgerust met een door middel van scharnieren aan het schip

Hasselt en de Hanze

In 1367 wordt Hasselt voor het eerst genoemd als lid van de Hanze. Samen met Utrecht, Deventer en Zwolle verklaart de stad dat zij zich door Kamper afgevaardigden op de Keulse bijeenkomst

van de Hanze laat vertegenwoordigen.

Een jaar later verschijnt de stad in een stuk waarin de koning van Zweden voorrechten verleent aan vele steden, waaronder Deventer, Zwolle en ook Hasselt. En ook in het traktaat waarbij de vrede van Stralsund werd bezegeld wordt Hasselt met name genoemd. De vrede vormt een hoogtepunt in het bestaan van de Hanze. De Hanzesteden waren gezamenlijk erin geslaagd de koning van Denemarken op de knieën te dwingen. Hasselt speelde echter geen hoofdrol. Anders dan Deventer en Kampen was ze geen principaalstad, maar een bijstad. Dat wil zeggen dat zij zich op de Hanzevergaderingen liet vertegenwoordigen door Deventer. Een deel van de ermee gemoeide kosten nam Hasselt voor haar rekening. Ook als bijstand werd ze serieus genomen. Zo werd ze in 1472 geconsulteerd in verband met de vredesonderhandelingen met Engeland. Uiteindelijk leidden deze onderhandelingen tot de vrede van Utrecht. Ook droeg Hasselt haar deel bij aan de contributie, die de Nederlandse Hanzesteden aan het Keulse kwartier diende af te dragen. Zo bedroeg de bijdrage van Hasselt in 1554 30 gulden, dat was evenveel als Steenwijk en Oldenzaal dienden af te dragen. Vijf jaar eerder had Deven-

ter de stad nog moeten aanmanen haar bijdrage over te maken. Waarschijnlijk was dit in gebreken blijven al een voorbode van het feit dat Hasselt van het predicaat Hanzestad afscheid aan het nemen was.

Hanze over land

Hanze wordt veelal met de handel over zee verbonden. Voor Hasselt zal dat slechts gedeeltelijk hebben gegolden. Belangrijker zal de handel over land zijn geweest. Daar speelden tolvrijdommen een grote rol bij. In 1328 verwierf de stad tolvrijdom in Twente, Twintig jaar later werd dit uitgebreid met Twente en Rijssen. In 1357 verwierf de stad het recht om een weekmarkt en drie vrije jaarmarkten te houden. De handel over land betrof die in hout en Bentheimersteen. In Hasselt was zelfs een houtmarkt gevestigd. De houthandel in Hasselt was belangrijker dan die in Zwolle. Het vervoer vond plaats door potschippers in potten (platbodems) of als riviervlot. We weten door het kasboek van Willem Egbertsz dat in 1590 een dergelijk vlot door 6 mannen bemand werd. En dat door tonnen te gebruiken

het drijfvermogen vergroot werd. Bij aankomst werd het hout gemerkt en langs of in de gracht opgeslagen. Steden als Zwolle, Deventer en Kampen kochten hun hout in Hasselt. In de periode 1440 - 1500 moet de jaarlijkse houtomzet ongeveer 16.000 gulden hebben bedragen.

Hout— veelal eikenhout— kwam uit Twente en Westfalen. Niet alleen de handelaren profiteerden van deze handel maar ook ambachtslieden. In 1448 waren acht houtbewerkers in Hasselt actief. Zij hielden zich bezig met houtzagen, kuipen maken en wagen maken. Bijna 50 jaar later was hun aantal gegroeid tot 15. Timmerlieden en houtdraaiers en een enkele kistenmaker hadden zich nu ook in de stad gevestigd. Daarna liep het aantal weer terug tot 8 (1508). Na 1540 zet zich de teruggang definitief in. Een van de houthandelaren was Willen Egbertsz. Gemiddeld waren in de periode 1521-1540 6 tot 7 houthandelaren in de stad actief.

De houthandelaren waren over het algemeen kapitaalkrachtige

lieden. Vanwege hun financiële positie wisten ze ook veelal tot het stadsbestuur door te dringen.

Zo behoorde de houthandelaar Herman Giging in 1495 tot één van de hoogst aangeslagen personen. In 1475 was hij schepen van de stad. Ook de schoonvader van Willem Egbertz, Eilart Bloemers was houthandelaar en tussen 1570 en 1587 lid van de magistraat.

De ossenhandel kan eveneens tot de handel over land worden gerekend. De runderen werden via het Duitse rijk uit Dedemarken gehaald om in de Mastenbroeker polder te worden gevetweid om daarna over zee naar Holland getransporteerd te worden.

Dat het hierbij soms om omvangrijke handel ging bewijst wel het feit dat in 1480 Herman Giging, lid van de magistraat van Hasselt en tevens houthandelaar, de tol in Schoonhoven passeerde met 34 ossen. Op de tollijsten van Gottrop komt de naam van Gert Godschalk voor. In de jaren 1485, 1508, 1510 en 1511 passeerde hij de tol met respectievelijk 160, 70, 609 en 428 in Denemarken aangekochte ossen. Godschalk had daarbij gedeeltelijk zijn aankoop in natura betaald. En wel met 40 stuks lakense stof.

Begrijpelijk dat als na een paar decennia de Gelderse oorlogen uitbreken dit tot stilstand van de ossenhandel leidt.

Handel over zee

Het merendeel van deze handel speelde zich af op de Zuiderzee. Daarbij ging het gedeeltelijk om beurtvaart. De schepen vervoerden de ossen en hout. En uiteraard turf. In de Hanze periode ervoer men meer en meer de concurrentie van de Hollanders. Eigen scheepvaart moest worden beschermd. Zo sloegen Zwolle, Kampen, Hasselt en Vollenhove in 1490 de handen bijeen om de rechtstreekse aankoop van turf door Hollanders te beperken. Slechts incidenteel reisde men verder en waagde men zich op de Noordzee. Zo stuiten we op de gebroeders Johan, Peter en Claes ter Wede. Zij kwamen in 1481 in Bergen om.

Bergen was één van de handelskantoren van de Hanze. De andere waren in Nowgorod, Londen en Brugge gevestigd.

In Bergen ging het met name om stokvis. Waarschijnlijk waren de gebroeders als meereizende kooplieden per schip naar Bergen gereisd om vis in te kopen. Gezien het feit dat ze als drietal om het leven zijn gekomen doet vermoeden dat een ongeluk heeft plaatsgevonden.

Mogelijk met hun schip.

Waarschijnlijk hadden ze de reis ook al eerder gemaakt, want de drie kooplieden hadden in Bergen ook bezittingen opgebouwd. De erfenis werd te gelde ge-

maakt en hun bezittingen werden door een medekoopman Sijmon Baernts, een zwager van hun broer Henrijk ter Wede, aan laatstgenoemde overgedragen.

We kunnen dus stellen dat Hasselter kooplieden ook actief waren in Bergen. Of zij dat met een eigen schip, of als partner op een ander schip deden is niet duidelijk.

Wel weten dat in het Zwarte water een paar jaar geleden een Hulk is ontdekt. Het schip heeft een wat plattere bodem dan een Kogge en is niet overnaads gebouwd. De lengte was 30 meter en het vaartuig was 10 meter breed.

De scheepvaart zorgde voor de nodige bedrijvigheid in Hasselt. Soms werd die nog eens vergroot wanneer schepen uit Kampen vanwege de geringe diepte van de IJssel uitweken naar Hasselt om daar gelost te worden. In Hasselt was de rivierdiepte 85 centimeter meer dan in Kampen.

Hasselt Hanzestad?

Het antwoord luidt: ja. Uit het

Kaart met de Hanzestad Bergen.

KAPITALE OSSEN

De internationale handel in
slachtvee in Noordwest-Europa
(1300-1750)

W. Gijsbers

bovenstaande blijkt dat.

We kunnen zonder bezwaar stellen dat het lidmaatschap Hasselt voorspoed heeft gebracht. En wel in de periode vanaf het midden van de veertiende eeuw tot het begin van de zestiende eeuw. De welvaartsdaling zette zich aan het eind van de vijftiende eeuw al in. Na 1470 zien we namelijk het aantal nieuwe poorters afnemen. In het decennium tot 1470 bedroeg het aantal nieuwe burgers nog 8,0 daarna tot 1500 3,3 per jaar. Blijkbaar werd het minder aantrekkelijk om zich in Hasselt als burger te gaan vestigen. Dat zal alles te maken hebben gehad met het vestigingsklimaat. In die tijd dreef de economie op een aantal grote pijlers. Twee extern gevoede: de ontginningen in de nabij de stad gelegen gebieden waarvan Hasselt de marktplaats vormde en de met de Hanze en handel verbonden activiteiten. De resterende werkgelegenheid moet gezocht worden bij de ambachten. Uiteraard was die sterk

met de extern gevoede pijlers verbonden.

Ziekte, oorlogen en rampen waren tijdelijk of blijvend storende factoren die de economie konden treffen.

Wat betreft oorlogen was de vijftiende eeuw relatief rustig gebleven. Alleen de opvolgingskwesties van bisschoppen kon tot enige onrust leiden. Zoals die van David van Bourgondië, die als bastaard zoon van Filips de Goede in 1456 met hulp van zijn vader tot bisschop van Utrecht werd gewijd. Het Oversticht legde zich hier niet bij neer. Met geweld werd uiteindelijk acceptatie van zijn benoeming doorgedrukt.

Maar dit waren rimpelingen, die tijdelijk voor enige verstoring van de economie leidde. Ernstiger was de landhonger van Gelre. Eind vijftiende eeuw werden haar pijlen op het Oversticht gericht. De toenemende bemoeienis van de in 1493 aan de macht gekomen hertog Karel van Gelre leidde de afsluiting van een welvarende periode in. Zijn machtshonger richtte zich onder meer op Overijssel. Het platteland werd geplunderd en de handel zwaar gehinderd. Hasselt werd belegerd en uiteindelijk veroverd. Na ingrijpen van Karel de V, die de nieuwe landsheer was geworden, omdat de bisschoppen onmachtig bleken te zijn, trad weer een periode van rust aan. Maar tot een volledig economisch herstel kwam het niet meer. Vandaar dat na 1554 Hasselt haar verplichtingen ten opzichte van de kwijnende Hanze niet meer nakwam.

Ook ziekte en duurte lieten

sporen na. In 1350 woedde in het Zwartewaterklooster de pest. Ook in de vijftiende eeuw keerde deze ziekte met enige regelmaat terug (1440, 1451 en 1478).

Net zoals in het begin van de zestiende eeuw, de periode dat de welvaart aan het tanen was (1506-1508 en 1529-1530)

De jaren 1436-1438 vormden een duurteperiode. In 1437 was zelfs sprake van hongersnood. Net zoals in 1450.

Oorlog en ziekte schrikten over het algemeen de vestiging van nieuwe burgers af.

De welvaartontwikkeling van een stad kan ook aan de hand van de bevolkingsontwikkeling worden afgeleid. We zien dan het volgende.

Eind veertiende eeuw vond een stadsuitbreiding plaats. De bevolkingsgroei was blijkbaar toen zodanig dat er behoefte was aan een nieuwe wijk. De bouw van nieuwe huizen moet gezien de aanwezigheid van het klooster en de Heilige Steede vooral hebben plaatsgevonden in het gebied dat nu omsloten wordt door wat we nu noemen het Eiland, Herengracht, Gasthuisstraat. Grootscheepse bouw heeft er niet plaatsgevonden. Na de realisatie werd het geheel het vierde kwartier genoemd. Het grootste, maar ook het minst bebouwde gebied van Hasselt. Met andere woorden: er vond nog wel

In Hasselt geslagen munt. Eind zestiende eeuw.

groei plaats, maar die was niet spectaculair.

In 1448 worden in een belastingkohier ten behoeve van de kerk 251 namen geteld. Bijna vijftig jaar later (1495) was dat aantal toegenomen tot 287. Aangezien men per huis betaalde kan dit getal met 3,5 worden vermenigvuldigd. Dat levert een aantal van 1005 inwoners op. Een stijging van 14 procent. Getallen waar men overigens voorzichtig mee dient om te gaan. Het zijn belastingkohieren. De vrijgestelden, de paupers staan er niet op vermeld.

Een andere telling die ons iets kan vertellen over de groeicijfers dateert uit 1535.

Daarin wordt het aantal weerbare mannen op 234 gesteld. Aangenomen wordt dat mannen die 16 jaar en ouder zijn, maar niet ouder dan 60 tot deze groep gerekend diende te worden. Het percentage dat hiervoor in aanmerking komt zou tussen de 23 en 26 procent hebben gelegen. We hebben het dan over tussen de 900 en 1017 inwoners. Een andere bron (uit 1531)

spreekt van 241 panden. Stellen we het behuizingscijfer op 3,5 dan komen we op een aantal van 844. Vergelijken met 1495 is dit wel een heel drastische afname van het aantal huizen. Maar liefst 19 procent. Waarschijnlijk heeft de toenmalige oorlogsprikelen een rol gespeeld. Overigens moeten we wel enige voorzichtigheid betrachten met het

hanteren van het behuizingscijfer van 3,5, want het is gebaseerd op de situatie in 1748 in Hasselt. Er circuleren ook andere getallen die uiteraard ook andere uitkomsten geven. Maar dat zijn algemeen aanvaarde getallen. Ervaring leert dat die niet zo maar voor Hasselt kunnen worden toegepast.

Een rotceduul van 1580 spreekt over 276 weerbare mannen dat leidt tot een bevolking van 1062 tot 1200 inwoners.

Zetten we het aantal weerbare mannen uit 1535 naast die van 1580 dan zou 18 procent groei hebben moeten plaatsvinden. Het aantal nieuwe burgers nam in die periode met 3,4 per jaar toe. Dat is iets meer dan in de periode 1470—1530 toen het gemiddelde 3,3 bedroeg. Waarschijnlijk kwam de groei niet voort uit migratie, maar uit een positief geboortecijfer tegenover het sterftecijfer.

Kortom er is wel sprake geweest van bevolkingsgroei, maar die groei kwam voor een beperkt gedeelte van buitenaf. Van

bevolkingsstagnatie kan dus niet worden gesproken, wel dat het vestigingsklimaat moet zijn afgenomen. Hasselt was als vestigingsplaats minder aantrekkelijk geworden. De economie kreeg hierdoor met minder impulsen van buitenaf te maken.

Voor het in stand houden van een goed draaiende economie is dit geen gunstig verschijnsel.

We kunnen dus stellen dat na 1500 de economie door afzetproblemen en een landbouwcrisis vanwege de dan beginnende Gelderse oorlog in grote problemen raakte. En dat in verband hiermee het investeringsklimaat en het vestigingsklimaat aanzienlijke verslechterden.

Deze factoren bij elkaar luidde het einde van de 'Gouden eeuw van de Hanze' in.